

POMOGÁTS BÉLA

A Nyugat örökösei

Nemes Nagy Ágnesről és Lengyel Balázsról

A mögöttünk maradt három-négy évtizedben már senki sem vitatta, hogy a modern (huszadik századi) magyar irodalom elsőrendűen fontos műhelye a Nyugat volt: az Ady Endre és Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és Tóth Árpád, Móricz Zsigmond és Krúdy Gyula nevével minősített irodalmi folyóirat. A „nagy nemzedéknek” természetesen voltak örökösei is, olyanok, mint Illyés Gyula és József Attila, Radnóti Miklós és Weöres Sándor: a „második” és a „harmadik nemzedék”. Majd a negyvenes években érkezett meg a modern magyar irodalom „negyedik nemzedéke”: ez azonban már nem a Nyugat körül gyülekezett, hiszen a nevezetes irodalmi műhelynek 1941 augusztusában (Babits Mihály halála után) meg kellett szűnnie, hanem a világháború után az akkori idők egyik nevezetes irodalmi műhelye: az *Újhold* körül. Ezt az igen rövid életű (1946 júliusától 1948 májusáig működő) folyóiratot Lengyel Balázs szerkesztette, és többek között Nemes Nagy Ágnes, Mándy Iván, Szabó Magda, Hubay Miklós, Karinthy Ferenc, Somlyó György voltak a munkatársai. Tevékenységének alig két esztendeje is elég volt ahhoz, hogy a huszadik századi irodalom legnemesebb és legértékesebb műhelyei között tartsuk számon.

Az a két író, akiről a következőkben szólni szeretnék, Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs maguk is a Nyugat-hagyomány folytatói és örökösei voltak, ahogy több alkalommal beszéltek erről; mindenekelőtt annak a hagyománynak a követői, amelynek Babits Mihály a meghatározó alakja. Ez a tradíció a magyarság és az európaiság egybeforrott és egymást kiegészítő szellemiségét képviselte. Mindig abban a meggyőződésben, hogy magyarság és európaiság mint kulturális és morális minőség, ennek a minőségnek a létrehozója a legszorosabban összetartozik. Olyan korszakban, mint a két világháború és a trianoni országvesztés, az először jobboldali, majd baloldali zsarnokság tapasztalatával képviselték és hirdették ezt az eszmeiséget, szembefordulva a körülöttük regnáló hatalom humán- és kultúraellenes gondolkodásával és gyakorlatával. A *Nyugat* kulturális és morális örökségének életben tartása és képviselete nemegyszer áldozatokat követelt. El kellett utasítani a hatalom által kínált karrier előnyeit, mi több, voltak esztendőik, így 1949 és 1953 között, midőn csak arra adódott lehetőségük, hogy „az íróasztal fiókjának” dolgozzanak. Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs írásai hosszú éveken át nem jelenhettek meg, sőt utóbbi az ötvenhatos forradalom után egy időre letartóztatásba is került. Hogy azután, az idők változásával, a zsarnokság fellazulásával méltósággal állhassanak a kulturális élet színe elé; nem engedtek a kényszerítéseknek, ki tudtak tartani a magyar irodalom nemes hagyományai: a szabadság eszméje, a kultúra függetlenségének ideálja, a művészi minőség igényessége mellett.

Mint már jócskán idős korba érkezett irodalomtörténet-író, jó érzéssel és persze büszkeséggel gondolok vissza arra, hogy annak idején mint kezdő tanulmányíró Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs a barátságába fogadott (ahogy akkoriban Illyés Gyula, Déry Tibor, Jékely Zoltán, Sőtér István, Ottlik Géza, Mészöly Miklós, Sütő András, Nagy László és Juhász Ferenc is). 1968-ban írtam egy összegző igényű tanulmányt Nemes Nagy Ágnes költői munkásságáról: ez, tekintettel arra, hogy az ötvenhatos forradalom után internálótáborba kerültem, és ez idehaza bizony igencsak megnehezítette publikálási lehetőségeimet, a nevezetes párizsi emigrációs folyóiratban, a *Magyar Műhely*ben kapott megjelenési lehetőséget. Néhány hét múlva csöngött a telefon és megszólalt Ne-

mes Nagy Ágnes, aki addig természetesen semmit sem tudott rólam, elismerően nyilatkozott írásomról, és közölte, hogy találkozni szeretne velem. Így kerültem személyes kapcsolatba a költővel és mellette Lengyel Balázssal, aki akkor Nemes Nagy Ágnes házastársa volt. Ma is úgy emlékezem vissza erre a telefonbeszélgetésre, majd a személyes találkozóra, mint egy irodalmi „lovaggá ütés” ünnepi szertartásra.

Valóban, annak köszönhettem azt, hogy az irodalomtörténeti pálya megnyílt előttem, hogy néhány esztendő leforgása alatt Illyés Gyula és Déry Tibor, Weöres Sándor és Jékely Zoltán, Pilinszky János és Mátyás Iván, Nagy László és Juhász Ferenc és persze Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs jóindulattal fogadott. Most is kegyelettel őrzöm leveleiket, beszélgetéseink emlékét – számomra ők adtak erőt és kedvet ahhoz, hogy hosszú időn keresztül (most már vagy hat évtizede) szolgáljam nemzeti irodalmunk értékeit. Az a két portrévázlat, amely ennek a tanulmánynak a keretei között kapott helyet, az ő kettejük, Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs munkásságát tekinti át: két irodalomkritikai vázlat, amelynek a magam részéről személyes értelme van.

Nemes Nagy Ágnes

A költők, közöttük klasszikus és modern magyar költők meggyőződése szerint a költészetnek, mondhatnám így is: a versnek és a versírásnak az emberi lélek, az emberi közösség és mindezen túl a történelem, sőt a világmindenség rendjének alakításán, mi több, létrehozásán kell munkálkodnia. A magyar „ars poetica”-hagyomány igen sok

képviselőjét idézhetném fel, de meglegszem most József Attila nem egyszer citált axiómájával: ez az *Irodalom és szocializmus* című, *Művészetbölcseleti alapelemek* alcímű 1930-ban tartott előadásában hangzott el. Nos, a költő itt a következőt jelenti ki: „szükséges, hogy vers írassék, különben meggörcsülne a világ gyémánttengelye”. Valójában minden magyar költő, ha csak huszadik századi irodalmunkra gondolok: Ady Endrétől és Babits Mihálytól Illyés Gyuláig és Radnóti Miklósig, Weöres Sándortól és Pilinszky Jánostól Nagy Lászlóig és Juhász Ferencig a költészetnek ezt a transzcendenciáját vallotta, és természetesen ennek az egyszerre régi és modern meggyőződésnek a nyomán végezte munkáját Nemes Nagy Ágnes is.

Nem egy alkalommal beszélt arról, hogy a világban a költészetnek kell(ene) értelmes szellemi és erkölcsi rendet teremtenie, következésképp az ő nemegyszer sokak által méltatott intellektualizmusa nem bölcseleti eszmék megszólaltatását jelentette, nem gondolati kategóriák kialakítására törekedett, hanem állandó eszmélkedésre, amelyet a személyiség benső világából érkező késztetések vagy éppen indulatok mozgatnak. Az ő verse nem pusztán gondolatokat közvetített, ez, mint mondta, az esszé feladata, hanem a gondolkodás szenvedélyét rögzítette képekbe, látomásokba és mítoszokba. Az intellektuális költészet feladatát az eszmélet képviselésében látta, a fogalom József Attila-értelmében, miként azt a neves költőtárs *Eszmélet* című versének elemzésében kifejtette. Szeretném idézni Nemes Nagy Ágnesnek a József Attila-versről írott sorait: „József Attilának szinte teljes motívumkincse felsorakozik az *Eszmélet*ben, s olyan élesen, olyan vésetten, olyan szentenciózusan, mint egy kőtáblára váró citátumgyűjteményben. Ide emeli be – végleges helyére – például a másutt is használt, nagy mottóversszakot: »Akár egy halom hasított fa, / hever egymáson a világ« – de itt van a rend és a szabadság mindig visszatérő világnézeti motívuma is, a kint és bent kísértő ellentéte, a külvárosi táj és a gyermekkor, a lenge természet és a vaskos falusi emlék, a lidércesen visszhangzó pályaudvarkép, s itt van a felnőtség és a halál. Majdnem teljes körkép ez; az eszmélkedő körülhordozza a szemét saját égtájain.»

Ilyen megfontolások és hagyományok nyomán kapott Nemes Nagy Ágnesnél a költői mesterség mintegy felfedező és értelmező szerepet. A költői megfogalmazás nála azoknak a rejtjeleknek a megfejtésével azonos, amelyeket a modern világ és az emberi lélek feltáratlan mélysége vagy éppen az ember és a kozmosz szembesítése kínál a kor gondolkodóinak. Titkok megfejtése, ismeretlen valóságok megnevezése: ennyi a mesterség. A bibliai mítosz szerint Ádám első dolga volt, hogy nevet adjon a Paradicsom állatainak. Az értelem egyik legfőbb feladata mindig ez marad: nevet kell adni az ismeretlennek, el kell különíteni, a megismerés fényébe kell vonni a lét kusza ábráit, folytonosan változó és alakuló jelenségeit. A tudomány meghatározásokkal és képletekkel végzi el ezt a feladatot, a költészet képekkel, látomásokkal és mítoszokkal.

Nemes Nagy Ágnes tudatosan vállalta a költészetnek ezt a küldetését. Egyik nyilatkozatában így beszélt: „Ma nagyjából azt hisszük, hogy a költészet a tudatosítás egyik eszköze. Minduntalan a tudat homályos részeivel foglalkozunk, hogy megnevezhessük azt, ami eddig névtelen volt. Ez pedig nem könnyű dolog, sem költőnek, sem olvasónak. Hadd idézzem Rilskét: »Határainkon megvetjük a lábunk, s a Névtelent magunkhoz tépjük át.« Legalább egy hajszállal szélesíteni az érzelmi megismerés körét: ezt véljük a költő feladatának.» Ezzel a feladattal birkóznak az ő versei is. Látszólagos elvontságukat az okozza, hogy eddig névtelen érzések, még inkább sejtések kifejezései. Az eddig meg nem nevezett és most versebe fogott mozzanatok viszont csupán érzelmi úton, a képzelet és a sejtések útján vehetők birtokba; azaz a versolvasó nem redukálhatja a művek struktúrájában munkáló élményt valamely szótári fogalomra. Ha azt akarnók közölni, hogy miféle emberi érzések vagy sejtelmek öltenek testet e versekben, nem válaszolhatnánk kész fogalmainkkal: az egész verset kellene válaszként elmondanunk.

Nemes Nagy Ágnes megnevezhetetlen sejtéseinket akarta az eszmélkedés értelmező rendjébe vonni. Talán nem lebecsülendő jellemvonása, hogy e hivatásra nem a választottak próféta-önérzetével készült, hanem a gondolkodó ember kételyeivel. Az, hogy az emésztő küzdelmet mégis vállalta, arról árulkodott, hogy valamiféle közhasznú eredményre is számot tartott. A mesterség az ő számára nemcsak heroikus, egyszersmind kétségekkel kísért vállalkozás volt, nem pusztán értékek kinyilvánításának lehetősége és esetleg drámája, hanem közhasznú eredmények megszerzésének eszköze is. Nemes Nagy Ágnes mindig szemérmesen palástolt, mégis nyilvánvaló közösségi hivatástudattal dolgozott. Műveitől erkölcsi hasznot várt, következőképp az ismeretlen megértésének igényét, a világosság és a rend vágyát, az igazság és az értelem eszményeit akarta közvetíteni. Noha tudta, hogy – miként ő maga mondotta – „a vers hatása többnyire rejtettebb és hosszú távú, mint a retardált gyógyszereké”.

A jelenségek és tapasztalatok értelmezésének költői igénye általában a versformálás elvonatkoztató módszerére utal. Így van ez Nemes Nagy Ágnes esetében is: ahogy elkerülte az életrajzi mondanivalót, az empirikus élményeket, úgy vetette el a leírást, a szemléletességre törekvő képpalkotást. Módszere az absztrakció, vagyis nem a natúrát követte, nem eseményekről számolt be, nem látnivalókat, kulturális élményeket idézett fel. Metaforáinak komplex szerkezetében emberi állapotokat, gondolati felismeréseket vagy küzdelmeket akart érzékletessé tenni. Tapasztalásai és megfigyelései nem közvetlenül ömlöttek a versbe, hanem mintegy elraktározódtak az emlékezetben, s a mondanivaló (a költői üzenet) „hívására” álltak arra a helyre, amelyet a gondolat minél érzékibb megjelenítésének igénye számukra kijelölt. A valamikor látott és megőrzött jelenségek, mozdulatok, színek sorra elnyerték jelentésüket.

Nemes Nagy Ágnes költészetében igen nagy szerepe van az érzéki valóságnak, a megfigyelésnek, a konkrét dolgok láttatásának, ezek a konkrétumok azonban mindig valamilyen magasabb összefüggésrendszer részei lesznek, és a költői alkotásban alakot öltő szemlélet rendre eltávolodik a megfigyeléstől, a konkrétumok kutatásától. A konkrét élménytől és képstruktúráktól való eltávolodás oka a kifejezni szándékolt lelkiállapot, a gondolat vagy az érzelem bonyolultsága. „A modern vers – mondta Nemes Nagy Ágnes egy nyilatkozatában – általában bonyolult, mert bonyolult dolgokat akar tisztázni. A mai költészet homálya voltaképpen világosság-igény.” E bonyolultság, pontosabban elvontság okozza azt, hogy a vers mindinkább elszakad a látványtól a látomás és a mítosz irányába.

Nemes Nagy Ágnes versei látomásosak, a vizionárius elemek háttérében azonban ott vannak a megfigyelések, szervezetiük a rendező-teremtő képzelet munkája nyomán születik. E képzelet olykor csak éppen átalakít, egy elemet mozgat meg, egy színt tesz fakóbbá vagy élénkebbé. A rajzból mégis rendkívüli evokatív erőt sugárzó szimbólum lesz. Ilyen például az *Eszmélet* pontosan szerkesztett virág-metaforája, a kiüresedő, sorvadó eszmélet eme döbbenetes ábrája. Idézem a költemény szövegét: „Nincs mód a tette. Vágyam: gondolat, / s a gondolattól visszaránt a kín, / hisz romlást csíráz minden pillanat, / s mint virágról, szirmonként hullanak / rólam eszmém, hajam, ujjaim. / Leprás virág. Nem születtem betegnek, / de ízénként kikezd a rothadás. / Hogy mondjam el? Elmém mégsem feledhet, / és a nevetlen, titkos gyökereknek / raja erősebb, mélyebb földbe ás. / Lehull a húsos, langy szirmonlevél, / lehullik mind, mi édes és esendő, / kóró-szikáran él a vágy, de él, / s tövig lenyírt eszemben újrakél / út, emlék, erkölcs: irthatatlan erdő.”

Máskor teljesen átformálja, látomássá emeli a valóság elemeit, különösen a *Napforduló* című kötet verseiben, melyek mintegy külön kozmoszt, saját világot teremtenek: növényekkel, éggel, emberekkel. A látomás arra való, hogy az elemek elrendezése, megtoldása vagy eddig ismeretlen távlatba állítása révén a költő névtelenül létező állapotokat vagy fogalmakat jeleníthessen meg, hozzon érzékletes közelbe. Ugyanezt a feladatot látja el a mítosz. A mítoszt mindig különös asszociációs mező veszi körül. Nemes Nagy

Ágnes ezt az asszociációs lehetőséget használta ki, vagyis nemcsak a vers fogalmi és metaforikus rétegeinek, hanem a mítoszban rejlő hagyományos és közismert tartalmaknak is információs szerepet adott. Így sokkal bonyolultabb, rejtettebb mondanivalók voltak közölhetők, a mítosz asszociációs környezete felerősítette a vers információs és evokatív lehetőségeit. „A mítosz – hangoztatta maga a költő – énelőttem csak hangszekrénye a mai dallamnak. Régi tömlő új borral. Asszociációink egyik rétege.”

Nemes Nagy Ágnes mitikus költészete valójában a huszadik századi (modern) ember keserves tapasztalataival veszi fel a küzdelmet. Jellegzetesen korunkbeli, huszadik századi személyes drámát élt át: az ember eltávolodását önmagától, világtól, elidegenülését eszményeitől, egyszersmind azt a küzdelmet, amelyet ezzel az idegenséggel folytat identitásának visszaszerzéséért. A magány, a szorongás, a létezés képtelenségének érzése okozzák a személyiség benső válságait. Az eszmények újjáépülése, az értelem bizalma, a mesterség szikár erkölce alapozza meg és vezérli a küzdelmet: a küzdő ember győzelmeit. Nemes Nagy Ágnes verseinek az ad különös értéket, hogy bennük mintegy e dráma katarziszát figyelhetjük meg. Az idegenség érzése, a kiűzöttség, az „idevettség” szorongató bizonytalansága itt oldódik fel igazán. Mintha személyiség és sors, ember és kozmosz konfliktusa most rendeződne át valóban harmóniává. Nemes Nagy Ágnes korábban vállalások és elutasítások bonyolult ritmusában élt: hol idegennek érezte magát, hol illetékesnek, hol elfogadta az emberi állapot adottságait, hol föllázadt ellenük. Végül azonban feloldódtak tragikus konfliktusai, helyzetét és sorsát békével, méltósággal viselte el. Ezt a békét és méltóságot mindenekelőtt a munkának, a mesterségnek köszönhette.

A költészetnek tehát, amely egyszerre terhelte meg hatalmas felelősséggel, és adott nélkülözhetetlen támaszt ezeknek a terheknek az elviselésére. Egyszerre jelentett kötöttséget és szabadságot: az eszmélkedés küzdelmeinek folytonos terhét, és azt a hihetetlen biztonságtudatot, amelyet e küzdelmekben megszerzett erkölcsi katarzisz adott. Ennek a kettős érzésnek a költői metaforája az 1967-ben megjelent *Napforduló* című kötetben olvasható *Madár* című rövid, mindössze három strófaból szedett tizenkét soros költemény. Metaforája a költői felelősségvállalásnak és az így megszerezhető katarzisznak, rövidebben szólva: metaforája magának a költészetnek. A „madár” képzetének ősi és kiterjedt metaforikus jelentésköre van. A Jean Chevalier és Alain Gheerbrant által összeállított *Dictionnaire des symboles* című 1969-ben Párizsban megjelent négykötetes gyűjtemény a régi keleti vallások mitológiájától kezdve a primitív kultúrák hiedelmein és az ezoterikus tradíciókon keresztül a nyugati irodalomig bezárólag ad képet a „madárnak” mint metaforának a jelentésváltozatairól, ezek árnyalatairól. A „madár” ezek szerint minden kultúrában és hagyományban a transzcendenciával kapcsolatba kerülő emberi lélekre és alkotó szellemre (ezen belül a költészetre) utal. Hans Biedermann magyarul is közreadott 1969-es *Szimbólumlexikon* című munkájában ugyancsak arról olvashatunk, hogy a „madár” az emberi lélek vagy éppen az angyalok jelképeként kapott igen kiterjedt szerepet hosszú évezredek mitológiájában, irodalmában és művészetében.

Nemes Nagy Ágnes „madara”, ezt a költemény személyessége félreérthetetlenül jelzi, az alkotó tehetség, azaz a költészet szimbóluma. Ennek a jelképnek mitikus, egyszersmind drámai karaktere van, minthogy az alkotó szellem nem csupán áldást, hanem sokszor elviselhetetlennek tetsző terhet is jelent. „Egy madár ül a vállamon – indul a vers szövege –, ki együtt született velem. / Már oly nagy, már olyan nehéz, / hogy minden léptem gyötrellem.” Az alkotó szellem, vagyis maga a költészet mind súlyosabb felelősséggel, következőképp súlyos terhek viselésével, gyötrelmekkel jár együtt: „Súly, súly, súly rajtam, bénaság, / ellökném, rámakaszkodik, / mint egy tölgyfa a gyökerét, / vál-lamba vájja karmait.”

A vers belső drámaiságát a fokozódó lelki terhelés és gyötrellem képei érzékeltetik, a költő személye ebben a folyamatban inkább passzív, valójában mindinkább kiszolgáltat-

tott. Végül egy logikai paradoxonban oldja fel helyzetének drámai voltát, ez a paradoxon hordozza a katharzis mozzanatát: „Hallom, fülemnél ott dobog / irtózatosszívű madár-szíve. / Ha elröpülne egy napon, / most már eldölnék nélküle.” A „madár” metaforája arra utal, hogy a költészet iszonyú szellemi felelősséget és megterhelést, ugyanakkor megtartó és felszabadító erőt jelent: az élet és az alkotás egymást kölcsönösen feltételezi, és a költészet mítosza Nemes Nagy Ágnes sorsának végső értelmét adja. A költészet fogalma ebben a személyes és filozofikus értelmezésben kap hagyományos, ugyanakkor időszerű tartalmat – egy valójában költészetellenes és költészet nélküli korban, amely mintha fokozatosan fosztaná meg szakrális küldetésétől a kultúrát. Éppen ez a megfosztottság, ez a kiüresedés igazolja azt, hogy az emberi lény számára, ha valóban emberi lény kíván maradni a fogalom filozófiai, teológiai és kultúrtörténeti értelmében, a szakralitás nem nélkülözhető. Költészet és szakralitás nélkül ugyanis (hogy visszatérjek József Attilához) „meggörbül a világ gyémánttengelye”.

Lengyel Balázs

Van Lengyel Balásznak egy kötetben csak évtizedek múltán publikált, ámde mindig idézett és egy időben hevesen vitatott frása, a címe: *Babits után* – ezzel indult 1946-ban az Újhold című folyóirat első évfolyama. „Művészet csak akkor maradhat fenn – szögezte le ebben mintegy a babitsi gondolatokat visszhangozva –, ha a legmagasabb igényeket

támaszthatja önmagával szemben. Íróra, irodalomra nézve sem lehet más érvényességet elismerni.” A művészi igényességnek ezt a magasra emelt mércéjét akkor elsodorták a heves viták, még inkább a pár esztendő múltán hivatalba lépő kommunista irodalompolitikai terror, hogy aztán ismét kiderüljön: művészi igényesség nélkül nem képzelhető el sem irodalom, sem irodalompolitika.

Ennek a szigorú igényességet mutató szellemiségnek a példaképe volt Lengyel Balázs számára Babits Mihály, aki a maga bölcselői fellépésével vagy ennek ellenére ugyancsak a „kurucos” függetlenség hősi képviselője volt. Talán elég ebben a tekintetben, ha nem pusztán költészetére hivatkozom, hanem értekező prózájára is, például a Szekfű Gyula által szerkesztett *Mi a magyar?* című kötet számára írott *A magyar jellemről* című tanulmányára. Lengyel Balázs egész irodalomkritikusi és szerkesztői pályafutása során ennek a Babits Mihály örökségként magára vállalt szellemi függetlenségnek és a magasra emelt igényességnek a képviselője, védelmezője volt. Mi több, kritikusi munkásságának – felkészültségén és elemzőképességén túl – éppen a művészi igényesség szellemi és erkölcsi válságoknak is ellenálló kontinuitása adta meg igazi szerepét és érdemét. Mindennek – korántsem véletlenül – a Babits szellemi örökségéhez ragaszkodó hűség lehet a legfőbb magyarázata. *Egy magatartás története* című kötete annak idején éppen ezért indokoltan indult olyan visszatekintéssel, amely Babits egyéniségéhez és életművéhez fűződő személyes élményeit idézte fel. Kezdve azon, hogy 1928-ban, tízesztendőskorában miként került kezébe a költő frissen megjelent gyűjteményes kötete, folytatva azzal, hogy leánytestvére még gimnazistaként megrendelte a Nyugatot, végül a személyes találkozások ma is eleven, mondhatnám így is: sorsot alakító emlékeivel.

A Babits szellemi öröksége iránt érzett ragaszkodás nemcsak a hűség iskolája volt, hanem az irodalomértésé, az irodalmi etikáé is, minthogy Lengyel Balázs és nemzedéke számára éppen Babits fogalmazta meg az irodalom küldetését, illetve e küldetés elvégzésének erkölcsi törvényeit. „Fiatalkori érzékenységembe (...) vésődött bele az – olvasom –, amit Babits a filozófia és erkölcs, erkölcs és írói felelősség kérdéskörében hirdetett. (...) azt is (...) hirdette (...), hogy az érdekek és csoportok fölötti, egész emberiségre érvényes erkölcs az írók és az írástudók mintegy hivatásukkal járó problémája.” Az „írástudók felelősségével” járt együtt az irodalom autonómiájának követelménye. „A történelem – ahogy Lengyel Balázsnál olvasom – tanított meg Babits példájára mintegy újjal mutatva az irodalom önállóságának, viszonylagos immanenciájának feltétlen szükségességére, melynek hiánya mintegy automatikusan megsemmisíti az írás erkölcsi talapzatát.”

Ezek a Babits szellemi örökségét követő elvek irányították Lengyel Balázs irodalomszemléletét és gyakorlati kritikai tevékenységét, ezeket képviselte irodalmi életünk vitáiban is. Így Álom egy *kastélyról* című felszólalásában (ezt magam is nagy egyetértéssel hallgattam annak idején), amely a magyar irodalomkritika helyzetéről rendezett 1984-es debreceni eszmecsere alkalmával tett hitet a kritikai tevékenység függetlensége, egyszersmind alkotó felelőssége mellett. Az irodalom ügyének szolgálata öltött alakot Cs. Szabó Lászlóról, Halász Gáborról, Rónay Györgyről, Jékely Zoltánról, Ottlik Gézaról, Mándy Ivánról és másokról rajzolt arcképvázlataiban, illetve *Verseskönyvről verseskönyvre* című emlékezetes kritikai sorozatában, amely rendre számot vetett az újabb magyar költészet alakulásával, gondolkodásával, formateremtő küzdelmeivel. Sok évtizeddel ezelőtt Lengyel Balázs a „Babits utáni” korszak feladatainak kitűzésére tett kísérletet, és valójában egész munkás élete során ezeknek a feladatoknak az elvégzésén fáradozott, Babits Mihály klasszikus szellemi öröksége nyomán állítva követelményeket a jelen irodalma, irodalmi élete elé.

Lengyel Balázs Nyugat-értelmezése – és ez az értelmezés természetesen az Újhold íróinak mint a negyedik Nyugat-generáció képviselőinek a kritikusi fogadtatását is meg-

határozta – mindig a hagyomány és a megújulás egységes követelményrendszerének a kialakításához, megfogalmazásához vezetett. Van ennek a követelményrendszernek egy (mondjuk így) társadalmi, történelmi, eszmei és erkölcsi és van egy esztétikai és poétikai dimenziója. Eszmei és erkölcsi tekintetben Lengyel Balázs egy olyan polgári kultúra szerves rendjét vázolta fel, amely összhangba képes hozni azokat a kulturális stratégiákat, amelyek nálunk általában (a jelen viszonyai között is) egymással szemben próbálják érvényesíteni, sőt kiküzdni lehetőségeiket. A hagyományok fenntartására és az új eszmék, magatartásformák befogadására, illetve a magyarság és az európaiság eszményeinek egyeztetésére gondolok. Valójában a *Nyugatnak* és örököseinek (tehát az Újholdnak) is abban volt (többek között) jelentősége, hogy nemcsak össze tudta egyeztetni, hanem szintézisbe is tudta fogni ezeket a sokszor egymással szembe fordított eszméket és értékeket.

Meggyőződésem szerint az a polgári rend és polgári Magyarország, amelynek létrehozása és bemutatása (mert az eredményeket hitelesen és meggyőző erővel be is kell mutatni a nyilvánosság fórumain, mind a nagyvilágban, mind idehaza) az 1989–1990-es politikai változások után történelmi értelemben napirendre került, csakis erre a szintétikus: értékegyesítő országstratégiára épülhet – épülhetett volna – fel. Arra a polgári gondolatra, amely integrálni tudja a hagyományos értékeket, a teljes nemzeti múltat és kultúrát, ugyanakkor be tudja fogadni a nyugati világból érkező, avagy hazai földön született új gondolatokat, eszméket, javaslatokat.

Lengyel Balázs irodalomtörténeti képében talán ezért kapott központi helyet az a Márai Sándor, aki maga is egy történetileg szerves és európai jellegű magyar kultúra stratégiájának hirdetője és kidolgozója volt. Márai polgárságképét szokás mitikusnak és illuzórikusnak minősíteni, mondván, hogy az ő polgári világa, az ő polgári szellemisége voltaképpen idegen volt attól a kelet-európai jellegű magyar pszeudopolgárságtól, amely nálunk létezett. Lehet, hogy Márai polgárai viszonylag ritkák voltak, s az ő polgári eszmeiségét nehezen lehetett volna megfeleltetni annak a „létező polgárságnak”, amelyet a magyar történelem felmutatott, eszmei és stratégiai értelemben mindazonáltal Márainak volt igazga, ő rögzítette azokat a közéleti, erkölcsi és lelki normákat, amelyekhez egy európai mintákat követő magyar polgárosulásnak igazodnia kellett volna. Márairól írott tanulmányaiban Lengyel Balázs ezeket a normákat rekonstruálta, rájuk hívta fel a jelen figyelmét, abban a meggyőződésben, hogy a polgár fogalmának nem retorikai, hanem történelmi, közéleti, erkölcsi és lelki jelentése és jelentősége van.

A *Két sorsforduló* címmel 1998-ban közreadott kötet esszéiből előttünk kibontakozó szellemiségnek, mint már utaltam erre, van egy esztétikai és poétikai dimenziója. Ez valójában az az irodalmi, művészi stratégia, amelyet Vas István egykoron (találó módon) „hagyományvédő modernségnek” nevezett. Maga a *Nyugat*, a nevezetes folyóirat valamennyi nemzedéke ennek a „hagyományvédő modernségnek” a jegyében alakította ki a maga esztétikai elveit és poétikai gyakorlatát. Ez az ugyancsak elképzelések és törekvések összegző képviselője, vagyis valamiféle művészi szintézisre irányuló irodalomfelfogás tulajdonképpen az egész huszadik századi magyar kultúrában jelen van, legteljesebben és leginkább tudatosan mégis a *Nyugatban* és annak örököseinél. Midőn Lengyel Balázs ezt a „nyugatos” vonulatot állította modern irodalmunk tengelyébe, valójában az egész évszázad legfontosabb magyar irodalomtörténeti folyamatára hívta fel a figyelmet. Igazából ennek a „hagyományvédő modernségnek” a szellemiségét találjuk meg a *Nyugat* hatását mutató vagy éppen vele nem egyszer vitába kerülő irányzatoknál és írónál is, mind a népi mozgalomban, mind például az erdélyi irodalomban.

Mi több, a magyar avantgárdban is, amelynek legnagyobb egyéniségéről: Kassák Lajosról, kivált az ő későbbi költészetéről és elbeszélő művészetéről ugyancsak Lengyel Balázs írta az egyik leginkább időtálló összefoglalást. A *Kassák-parabola* című tanul-

mányára gondolok, amely nem könnyű időkből: 1958-ban, az irodalom ellen elrendelt politikai megkorlátozások idején tett hitet a két esztendővel korábban a magyar forradalom mellé álló Kassák jelentősége és erkölcsi integritása, egyáltalán: az irodalomban, az írói létben érvényesítendő erkölcsi integritás mellett. (Jól emlékszünk arra, hogy ebben az időben a „hivatalos” irodalomtörténet-írás és kritika részéről milyen méltatlan vádaskodások és minősítések érték Kassákot és a magyar avantgárd mozgalmat.)

Ebben a tanulmányában Lengyel Balázs az avantgárd mesterének egy alig méltott tulajdonságára is felhívta figyelmünket, mégpedig arra, hogy az avantgárd számos képviselőjével ellentétben Kassák világát nem hatotta át a doktriner fanatizmus és a voluntarista kíméletlenség. „A furcsaság – állapítja meg Lengyel Balázs –, hogy a Kassák-versből, az egész életműből csak úgy sugárzik az egészség, a tisztaság, a klasszikus lélek klasszikus építő kedve. A formabontás, az expresszionizmus, a modernség magyar apostola – s ez az egyik nagy tanulsága, ha tetszik, parabolája Kassák életútjának – nem a lélek ziláltságából, beteges elferdüléséből törte szét a világot, zilálta fel a formákat, hozott új kifejezőmódot, hanem az elnyomott, az építésre vágyó munkásember egészségéből, a küszködő, modern ember keserű őszinteségéből.” Az építésnek, építkezésnek ez a lelki készsége, a szellemi küzdelmekben mindig is tanúsított méltányosság: „a klasszikus lélek klasszikus építő kedve” természetesen módon jelen van Lengyel Balázs életében és munkásságában is.

A pálya összegzéseként közreadott (imént idézett) esszégyűjtemény záró részeként egy sor írói visszaemlékezés és két interjú olvasható. Lengyel Balázs bennük vetett számot kritikus pályájával, személyes sorsának bizony nem mindig gondok nélküli alakulásával és azzal a közös történettel, amely nemzedékének, a *Nyugat* örökösének (az Újhold körül gyülekező tábornak) és valójában az egész magyar irodalomnak jutott. Ezek a visszaemlékezések, kisebb-nagyobb memoártöredékek igen tanulságosan világítják meg az elmúlt évtizedek (az elmúlt száz esztendő) magyar irodalmának törekvéseit, küzdelmeit és megpróbáltatásait. Bemutatnak irodalmi barátságokat és idegen országokban szerzett tapasztalatokat, például a *Két Róma* című visszaemlékezés, amely egy legendás 1948-as római vakáció történetét elevenítette fel, abból a reményekkel átszótt időből, midőn a magyar irodalom legjobbjai, közöttük Weöres Sándor, Jékely Zoltán, Takáts Gyula, Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs voltak a római Magyar Akadémia vendégei.

Az irodalommal kialakított személyes kapcsolat még a diákevekhez vezet vissza: a Lónyay utcai Református Gimnázium hatodik osztályos (vagyis tizenhat éves) tanulója a család ellenkezésével megküzdve előfizetett a *Nyugatra*, és ettől kezdve az ott érvényesülő szellemiség – elsősorban a Babits által képviselt írástudói erkölcsiség – hatása alá került. „A szokatlan lépés – írja *A Babits-élmény nyomában* című 1983-ban keltezett visszatekintésében – mindenestre *Nyugat*-olvasóvá tett. Pontosabban: korán beléptetett egy cinkosságba, melybe később nyilván magamtól is hajlamos lettem volna belépni. Hogy miért volt a *Nyugat*-olvasók tábora cinkosság? Mások, nálam illetékesebbek számtalanszor elmondták már: A jobbak, a többet akarók, a szellemileg kiváló cinkossága volt; ahogyan Ottlik mondja: a másik Magyarország; nemcsak irodalmi bennfentesség, hanem közösség – szellemi, a faszálódás előretörése idején politikai értelemben is.”

Ez a korai választás, az „éducation sentimentale”-nak az az útja, amelyet a fiatal gimnazista előtt a *Nyugat* megnyitott, meghatározó hatást tett egész későbbi pályára. Lengyel Balázs később, már egyetemi hallgatóként, kapcsolatba került a népi irodalom táborával is, elsősorban Szabó Zoltánnal, akihez személyes barátság fűzte, sőt az 1937-es Márciusi Front idején mozgalmi szerepet is vállalt, például ő lett a Márciusi Front Tizenkét Pontjának „felelős kiadója”, ugyancsak szerepet vállalt a március 15-iki demonstráció szervezésében. A népi tábor ebben az időben egy mind szélesebb körben kibontakozó reformmozgalom része volt, és ebben a reformokat követelő mozgalomban

időnként egymás mellé kerültek egymástól eltérő ideológiai forrásokból táplálkozó csoportok is: így a konzervatív reformerek, a polgári liberálisok, az egyházak körül kibontakozó reformista erők és természetesen a népi írómozgalom. Az már a történelem „cselekvésének” és a háborús helyzet kialakulásának a következménye volt, hogy a különféle reformista csoportok a későbbiekben nem tudtak igazán közös programot, stratégiát és cselekvést kialakítani. (Ennek a közös cselekvésnek a követelménye újult fel az ötvenhatos magyar forradalom napjaiban.)

Lengyel Balázs az idők során több irodalmi táborral is összeköttetésbe került, legfőbb mestere azonban mindig Babits Mihály maradt, és pedig elsősorban annak következtében, hogy életre szóló befolyást gyakorolt rá mindaz, amit mestere a szellem (és az irodalom) autonómiájáról és az írástudók felelősségéről hirdetett. Ez a két eszme vezérelte őt 1945 után az Újhold táborának megszervezésében, majd a kitaszítottság évtizedeiben, minthogy a kommunista diktatúra először „kemény”, majd „puha” évtizedeiben sem a szellem autonómiáját, sem az írástudó felelősségét nem lehetett igazán érvényesíteni, illetve először csak „belső emigrációban”, később pedig csak a kulturális élet „peremvidékén” lehetett képviselni.

Mindazonáltal a mellőzés, az elhallgattatás hosszú évei nem fékeztek meg Lengyel Balázs alkotói lendületét: amikor magam ismeretséget kötöttem vele (a hatvanas évek közepén), már ismét irodalmunk vezéregyéniségei közé tartozott, akinek szavára mindig egyik irodalmi tábor és írói nemzedék figyelt. Igazából nemcsak esszéíróként és irodalomkritikusként volt jelen irodalmi életünkben, hanem sikeres „irodalompedagógusként” is. Emlékszem néhány régebbi (több évtizeddel ezelőtt rendezett) tokaji írótáborra, ezeknek ő mindig tekintélyes szószólója volt. Tekintélyét nem csupán szakmai kiválósága és morális emelkedettsége alapozta meg, hanem mindig tapasztalható empátiája és jóindulata is. A szókimondó bátorság és a kritikus szigor mindig a megértés szándékával, az irodalom és az íróársadalom szeretetével párosult. Gondolatainak gazdagsága és eredetisége, ítéleteinek hitelessége és bátorsága mellett Lengyel Balázusra emlékezve erre a szeretetre: az irodalom világában is nélkülözhetetlen személyes szolidaritásra gondolok.